

8/14. YÜZYILDA ULEMA HAREKETLİLİĞİ: ANADOLU'DA NAHİV İLMİNİN TEMELLERİ¹

Abdullah BİLİN*

Öz

Âlimlerin gittikleri coğrafyalara ilmî birikimlerini taşıırken aynı zamanda o bölgelerden de etkilenmeleri, 8/14. yüzyılda Anadolu ile diğer bölgeler arasındaki ulema hareketliliğini anlamayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu hareketlilik esas alınarak Osmanlı ve Beylikler dönemi Arap dili çalışmalarının temelleri ortaya konulmuştur. Görüldüğü kadarıyla Anadolu ile Tebriz ve ötesini ifade eden Acem coğrafyası, Bağdat-Musul merkezli Irak coğrafyası ve Şâm-Mısır merkezli Memlükler coğrafyası arasında yoğun ilmî hareketlilikler yaşanmaktadır. Bu dönemde öncelikle Anadolu'da mevcut Arap dili âlimleri, daha sonra Anadolu dışında yaşamış âlimler tespit edilmiştir. Bu yüzyılda özellikle Anadolu'da yaşamış âlimlerin mezkûr coğrafyalara seyahatleri ve göç ettikleri yerler ele alınarak katkıları değerlendirilmiştir. Aynı durum aksine göçler için de söz konusudur. Buna göre mezkûr coğrafyalardan Anadolu'ya gelen âlimler de ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı sadece Arap dil âlimleri ile sınırlı tutulmuştur. Ancak Arap dil ilimleri de geniş kapsamlı olduğu için sadece nahiv âlimleri özelinde bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada dönemin ana kaynaklarına müracaat edilmiştir. Buna göre Süyûtî'nin Bugyetü'l-vu'ât adlı eseri ile Taşköprüzâde'nin eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye adlı eseri asıl kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla beraber Sehâvî'nin ed-Dav'ü'l-lâmi', Safedî'nin A'yânü'l-asr ve İbn Hacer'in ed-Dürer adlı eserlerinden de istifade edilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi neticesinde Anadolu'da nahiv ilminin teşekkül ve gelişim sürecinde öncelikle Acem diyarı âlimlerinin ardından Endülüs âlimlerinin katkı sağladığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili
Nahiv
Anadolu
Ulema,
14. Yüzyıl
Seyahat

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
28.10.2025
Kabul Tarihi:
23.12.2025
E-Yayın Tarihi:
31.12.2025

¹ Bu çalışmanın özet hali 6-7 Aralık 2024 tarihinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası 8/14. Yüzyılda Arap Dili, Edebiyatı ve Belagati Çalışmaları sempozyumu'nda "8/14. Yüzyılda Ulema Hareketliliği: Anadolu'da Nahiv İlminin Temelleri" başlığıyla sözlü olarak sunulmuş, tebliğ metninin özeti yayınlanmıştır.

* Doktor Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
abdullahbilinn@gmail.com ORCID: 0000-0002-8360-4226. DOI: 10.61134/audodilder.1812458.

ULEMA MOBILITY IN THE 8TH/14TH CENTURY: THE FOUNDATIONS OF THE NAHW IN ANATOLIA

Abstract

This study will focus on the transfer of knowledge and the mobility of scholars between Anatolia and other regions in the 8th/14th century. As far as it can be seen, there is intense mobility between Anatolia and the geography of Persia, which refers to Tabriz and beyond, the geography of Iraq centered on Baghdad-Mosul, and the geography of Mamluks centered on Damascus-Egypt. This study will first briefly introduce the Arabic language scholars in Anatolia during this period. In this century, especially the travels of the scholars who lived in Anatolia to the aforementioned geographies and their effects/influences will be discussed. In this case, the scholars who came to Anatolia from the aforementioned geographies and influenced / were influenced will be discussed. However, Arabic linguistic sciences are also comprehensive, a study will be conducted only on the scholars of nahw. In this study, data will be collected by consulting the main sources of the period. Therefore, al-Suyūṭī's Bugyet and Ṭāshkūprizāda's al- will be used as the main sources. With these data, Arabic language-based biographies will be created and the data obtained from these biographical information will then be classified and evaluated.

Keywords

Arabic Grammar
Anatolia
Ulema
14th Century
Travel

Article Info

Received: 28.10.2025
Accepted: 23.12.2025
E-Published: 31.12.2025

Giriş

VIII. – IX. / XIV. - XV. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında Arap dili âlimlerini ve onların seyahatlerini ele alan bu çalışma pek çok devleti incelemeyi gerektirmektedir. Bu dönemde Anadolu'ya hâkim olan devletler; Osmanlılar, Bizans, Karamanoğulları, Aydınoğulları, Germiyanogulları, Saruhanoğulları, Menteşeoğulları, Ramazanoğulları, Karesioğulları, Candaroğulları, Hamîdoğulları, Eretnalılar, Kadı Burhaneddin Devleti, Trabzon Rum İmparatorluğu, Dulkadiroğulları, Mardin Artukluları, Eyyubîler'in Hısnıkeyfa [Hasankeyf] Kolu, İlhanlılar, Timurlular, Celayirliler, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Memlükler şeklinde zikredilebilir. Anadolu'da siyasi birliği önemli oranda İlhanlılar ve Osmanlılar sağlamaya çalışmıştır. Osmanlıların Anadolu siyasi birliği düşüncesi

Ankara savaşı ile sekteye uğramıştır. Bu birlik ancak I. Selim döneminde gerçekleşmiştir (Halaçoğlu, 1991, s. 3/117).

Arap dili âlimlerinin Anadolu merkezli seyahatleri çeşitli yönleriyle ele alınmış, bu doğrultuda ilmî hareketliliğin çift yönlü -hem Anadolu'dan dış bölgelere hem de dış bölgelerden Anadolu'ya- gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu şekilde çok sayıda geçiş tespit edilmiştir. Öncelikle ve yoğun olarak ilmî hareketliliğin Anadolu'nun başka yerlerden beslenmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Anadolu'da Konya, Sivas, Mardin, Hasankeyf, Tokat, Cizre, Bursa, Tire, Karaman gibi ilim merkezleri bulunmasına rağmen ilim talebeleri ve âlimler özellikle ilk dönemlerde dışarıya göç etmişlerdir. Nitekim bu dönemde Kahire, Şâm, Musul, Halep, Bağdat, Tebriz, Şirâz, Semerkand önemli ilmî merkezler haline gelmiştir. Bu durumda bu yerlerin Anadolu'dan ilmî, sosyal ve ekonomik açıdan daha ileride olduğu söylenebilir. Bu şehirler gözönünde bulundurularak Anadolu'yu ilmî açıdan besleyen kollar tespit edilmiştir. Yaygın kanaate göre Anadolu ilmî hayatı iki koldan beslenmiştir. Bunlardan biri Maverâünnehir – İran - Irak'tan gelen doğu kolu; diğeri Endelüs - Kuzey Afrika – Mısır - Şâm'dan gelen güney koludur (Şeşen, 2002a, s. 262). Ayrıca İhsan Fazlıoğlu hocanın da tespit ettiği gibi (Fazlıoğlu, 1998, s. 28) buna Balkanlar da eklenmelidir. Nitekim bu makalede ortaya konan veriler onu teyit etmektedir. Özellikle Timur'un ölümü, Kırım Hanlığı'nın siyasi istirsızlığı, Rumeli'nin fethedilmesi ve Edirne'nin imarı ilmî hareketliliği bu yöne çevirmiş ve bu dönemin sonlarına doğru Balkanlar da etkili bir kol haline gelmiştir. Bu çalışmada Anadolu'dan 5 bölgeye (Mısır, Şâm, Halep, Acem, Balkanlar), 6 bölgeden de (Mısır, Halep, Bağdat, Musul, Acem, Balkanlar) Anadolu'ya seyahatler tespit edilmiştir. Fazlıoğlu'na göre miladi XIII. yüzyıl sonu XIV. yy. başlarında Anadolu; Şâm - Kahire ve Tebriz ilmî mirasına eklenmiştir. O, buna vesile olan iki sebep zikretmektedir: 1- Kutbüddin eş-Şirâzî'nin Tebriz'e gidişi. 2- Muinüddin Pervâne sonrası Anadolu'da istirsızlık ve Şâm-Kahire hattına özellikle 648/1250'den sonra yöneliş (Fazlıoğlu, 2017, ss. 6-7). Arap dili açısından da benzer değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Şeşen'in

tespitine göre Osmanlı topraklarının ortasında kalmasına rağmen Bizans'ın Osmanlı ilim hayatına etkisi yoktur (Şeşen, 2002b, s. 331). Anadolu ilmî hayatını etkileyen aynı zamanda geçiş noktası kabul edilen ilmî merkezler de şu şekilde tespit edilmiştir: Antakya, Halep, Birecik, Mardin, Hasankeyf, Cizre, Ahlat, Edirne.

Anadolu Coğrafyasında Arapça'nın önemi ve bu alanda ortaya konulan eserler ile ilgili çalışma tespit edilememiştir.² Halkı ve yöneticileri Arap olmayan bu coğrafyada Arapça'nın ciddi yer tutmayacağı düşünülebilir. Üstelik Karamanoğlu Mehmed Bey 675/1277 yılında Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Anadolu Coğrafyasında Arap-Fars dili çalışmalarının tespiti önemli hale gelmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu araştırma hem Osmanlı hem de diğer beyliklerin hayatında Arapça'nın etkili olduğunu, bu iki dilin gelişerek varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Arapça başlangıçta fıkıh dili iken daha sonra rağbet gören bir dil haline gelmiştir (Yazıcı, 2003, s. 7). Orhan Bey döneminde devlet kayıtlarının ve vakıf kayıtlarının Arapça kaydedilmesi (Cici, 2001, s. 24) bu dilin esas alındığını göstermektedir. Bu dönemde yazılan ilmî eserlerin de Farsça ve Arapça olduğu tespit edilmiştir (Cici, 2001, ss. 23-25). Hatta Arapça teliflerin diğer dillere göre çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Farsça ise edebî dil olarak kabul edilmiştir. Arapça'nın II. Murad dönemine kadar baskın ilim dili olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Yazılan kitaplar Arapça olsa da öğrencilere Arapça öğretilirken kendi dillerinde dersler anlatılırdı (Şeşen, 2002a, s. 262). Burada müderrislerin önemli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ortak ilim dili Arapça olduğu için ve medreselerde okunan kitaplar da çok az değiştiği için; Türkistanlı bir âlim Endelüs'te, Endelüslü bir âlim Türkistan'da ders verebilirdi (Şeşen, 2002a, s. 262). II. Murad döneminde ise Türkçe de yaygınlaşmıştır. Hatta hutbelerin Türkçe izahı için "Kürsü Şeyhliği" ihdas edilmiştir. Ancak bu dönüşümden dolayı bazı müellifler

² Bununla beraber Osmanlı dönemi esas alınarak bazı çalışmalar yapılmıştır (Benli, 1991; Hazer, 2002; İzgi, 1997; Şeşen, 2002a; Yavuz, 1991, 2011).

eserlerini Türkçe veya Farsça yazarken çekinmiş ve okuyucuya özür beyan etmişler (Cici, 2001, s. 341).

Süyûtî (911/1505)'nin dil âlimlerinin biyografilerine tahsis ettiği *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât* adlı eseri ve Taşköprüzâde'nin (969/1561) *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî-ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eseri bu çalışmada esas alınmıştır. Taşköprüzâde Osmanlılar'ın Memlükler'i ele geçirmesinden sonra yaşayan nesildendir. Bu nedenle ulema hareketliliğine vurgu yapacağı düşüncesi ile esas alınmıştır. Kitabında 702-965/1302-1558 yıllarında yaşayan seçkin şahsiyetlere odaklanmıştır. Eserin yöntemi ise farklılık arz etmektedir. Taşköprüzâde ve onun eserini tercüme edip zeyl yazan Mecdî Efendi, Osmanlı topraklarında yaşadığı henüz tespit edilmediği halde bazı âlimleri kitaplarında zikretmişlerdir. Arif Bey de bu tespiti yapmıştır (Arif, 1332, s. 137). Nitekim Taşköprüzâde Muhsin el-Kayserî'yi, Erzincan Kadısı Burhaneddin Ahmed'i (800/1397) ve Cemâleddin Aksarâyî'yi (791/1388) Osmanlı âlimi olarak zikretmektedir. Ancak bu âlimlerin Osmanlı topraklarında yaşadığına dair bir tespit yoktur. Mecdî Efendi ise Teftâzânî'yi Osmanlı âlimlerinden saymaktadır (Mecdî Efendi, 2022, s. 171). Cici; Teftâzânî, Cürcânî ve Firûzâbâdî'nin Osmanlı topraklarına kısa süreli veya ziyaret amaçlı geldiğini söylemektedir (Cici, 2001, ss. 2-3). Ancak Teftâzânî Anadolu'ya hiç gelmediği³ için müellifler muhtemelen onu, Osmanlı düşüncesine etkisi veya henüz elimizde olmayan bazı bilgiler nedeniyle; diğerlerini ise uğramış olmaları ve etkileri sebebiyle onları kitaplarında zikretmişlerdir. Bu yüzden Teftâzânî'nin Anadolu âlimi olarak zikredilmesi daha uygun görünmektedir. Ayrıca Taşköprüzâde, Anadolu'ya en az iki defa gelen ve Osmanlı düşüncesi üzerinde doğrudan etkili olan âlimlerden Seyyid Şerif Cürcânî'yi zikretmemiştir. Sadece Aksarâyî'nin biyografisinde ondan bahsetmektedir. Görüldüğü kadarıyla *Şekâik* ve tercümesi Osmanlı ile sınırlı olmayıp Anadolu âlimlerini de ele almışlardır.

³ Teftâzânî'nin Anadolu'ya geldiğine dair rivayetler çelişkili bilgiler barındırdığı için kabul edilmemiştir. Bk. (Özen, 2011, s. 299)

Taşköprüzâde, *Şekâik*'te biyografileri Osman Gazi döneminden başlayarak tabakât adıyla dönemlere ayırmıştır. Ancak bir tabakada zikredilen müelliflerin kronolojik olarak sıralanmadığı anlaşılmaktadır. Eser incelendiğinde müelliflerin vefat tarihlerinin de esas alınmadığı tespit edilmiştir. Taşköprüzâde'nin âlimleri zikrettiği dönemler/tabakalar gözönünde bulundurulduğunda, muhtemelen bu âlimlerin etkisinin çok yüksek olduğu dönemlere göre bir tasnifin ve sıralamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Taşköprüzâde, vefatı I. Mehmed dönemine denk gelen Fîrûzâbâdî (817/1415)'yi etkin olduğu I. Bâyezid döneminde zikretmiştir. Ancak Fîrûzâbâdî Fetret döneminde Anadolu'dan ayrılmış ve Yemen'de vefat etmiştir. Bu incelemede tasnif ölçütü olarak âlimlerin vefat tarihleri esas alınmıştır. Dolayısıyla, I. Mehmed veya II. Murad dönemlerinde etkili olsa da, II. Mehmed veya II. Bâyezid dönemlerinde vefat eden âlimler kapsam dışı bırakılmıştır.⁴ Bununla beraber kaydedilen âlimlerin Anadolu'ya geldikleri dönemler veya etkili oldukları dönemler de tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada hareketlilik esas alındığı için bir âlimin her hareketliliği ayrı değerlendirilmiştir. Bir âlim Anadolu'ya gelmişse –velev ki orali olsun- daha sonra oradan ayrılmışsa hem Anadolu'ya gelen hem de Anadolu'dan giden âlimler listesine eklenmiştir.

Araştırma, Osmanlı topraklarıyla sınırlı olmayıp, Anadolu'daki diğer ilmî hareketlilikleri de inceleme konusu yapmıştır. Bu nedenle Anadolu'ya geldiği tespit edilmeyen âlimler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Dil ilimleri sarf nahiv ilimlerinin yanı sıra belâğat, edebiyat, lügat, aruz gibi ilimleri de kapsamaktadır. Sadece sarf-nahiv çalışmalarını ele alan bu çalışmada diğer alanlardaki âlimler –şayet sarf-nahiv faaliyeti yoksa- kaydedilmemiştir. Zira bu ayrı bir çalışma gerektirmektedir. Bununla beraber bir fikir vermesi açısından bu dönemde Anadolu'da bulunan ve çalışmada ele alınmayan diğer dil âlimleri şu şekilde tespit edilmiştir: Kutbüddin eş-Şirâzî (710/1311), Hatib el-Kazvînî (666-739/1268-1338), Safiyyüddin el-Hillî (749/1348),

⁴ Bir fikir vermesi açısından Sirâceddin Ömer el-Halebî, İbnü'l-Meddâs, Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî, Kâfiyecî gibi âlimler örnek verilebilir.

Dâvûd b. Mahmud el-Kayserî el-Karamanî (659-751/1260-1350), Muhsin [Abdülmuhsin b. Mecdüddin] el-Kayseri (761/1360), Muvaffakuddin el-Kayserî Muhammed b. Ahmed (761/1360'den sonra), Çandarlı Kara Halil (789/1387), Kara Hoca Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved Karahisarî (800/1398), İbn Melek/Firiştezâde İzzeddin Abdüllatif b. Firişte (Melek) Abdülaziz (821/1418'den sonra), Alâeddin er-Rumî (841/1437), Hassân b. Nasûh el-Balâtî el-Menteşevî er-Rûmî (850/1443'ten sonra).

Dönemlere Göre Arap Dili Âlimleri

Nahiv ilminin Anadolu'daki teşekkül süreci bu çalışmanın odak noktası olduğundan, yalnızca Osmanlı'nın yükseliş dönemine kadar olan ulema hareketliliği ele alınmıştır. Görüldüğü kadarıyla Orhan Bey döneminde ilim anlayışı gelişmiş ve ulemanın etkinliği artmıştır. Nitekim Osman Bey döneminde zikredilen kişilerin tamamının tasavvuf erbabı olduğu görülmektedir. Osmanlı topraklarında zayıf olan ilmin gelişmesinde Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e vasiyeti (İpşirli, 2021, ss. 7-8, 159-160) de etkili olmalıdır. Osmanlılarda özellikle ilk dönemlerde ciddi Arap dili faaliyeti tespit edilmemesine karşın Anadolu'da etkin nahiv faaliyetleri tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma Anadolu coğrafyasını kapsayacak şekilde ancak zaman açısından Osmanlı kuruluş dönemi ile başlatılmış Osmanlı yükselme dönemi ile yani II. Mehmed'in ikinci saltanatı ile sonlandırılmıştır. Bu da zaman itibarıyla 702-855/1302-1451 yıllarına tekabül etmektedir. Çeşitli dönemlendirme teklifleri olsa da, yaygın kanaate göre Osmanlı kuruluş dönemi siyasi açıdan sultanlara göre tasnif edilmiştir. Dönem âlimleri tespit edilirken öncelikle Taşköprüzâde'nin *Şekâik*'teki sıralaması verilmiş ardından bu çalışmada elde edilen veriler paylaşılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Kronolojik olarak kuruluş dönemi şu şekilde tespit edilmiştir:

698-724/1299-1324 Osman Gazi Dönemi: *Şekâik*'te bu döneme ait 7 âlim zikredilmiştir. Bu âlimler tasavvuf erbabı olup Arap dili âlimi olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da ise altı Arap dili âliminin bulunduğu tespit edilmiştir: Kutbüddin eş-Şirâzî (710/1311), Molla/Şeyh Ali Meselâ el-Bâ'kûbî

(710/1310), Şemseddin el-Hatîb Ebu Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî eş-Şâfiî (711/1311), Fahreddin Divriğî Muhammed b. Mustafa el-Hanefî en-Nahvî es-Salğurî (713/1313), Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316), Necmeddin en-Nahvî (721/1321). Bu âlimlerden bu dönemde Anadolu'da nahiv alanında sadece Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316)'nin etkili faaliyetleri tespit edilmiştir.

724-763/1324-1362 Orhan Gazi Dönemi: Bu dönemde 10 medrese (Fazlıoğlu, 2017, s. 15) ile 11 âlim zikredilmiştir. *Şekâik*'te bunlardan üçü nahiv faaliyeti tespit edilemeyen Arap dili âlimi olarak zikredilebilir: Muhsin [Abdülmuhsin b. Mecdüddin] el-Kayserî (761/1360), Çandarlı Kara Halil (789/1387), Kara Hoca Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved Karahisarî (800/1398). Ancak Çandarlı I. Murad, Alâeddin el-Esved ise I. Bayezid dönemi âlimlerindendir. Bu dönemde Anadolu'da ise dokuz Arap dili âlimi tespit edilmiştir: İsâ el-Aksarâyî (727/1327), Alâeddîn el-Konevî Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl et-Tebrîzî eş-Şâfiî (729/1329), Hatib el-Kazvînî (739/1338), Şeyh Mesud b. Osman el-Gülşehrî (741/1340'ta sağ), Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal Ebu'l-Ferec Abdülatif b. Abdülaziz b. Yûsuf en-Nahvî el-Harrânî eş-Şâfiî el-Mısırî (744/1344), Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksârî (748/1348), Safiyyüddin el-Hillî (749/1348), Dâvûd el-Kayserî (751/1350), Muvaffakuddin el-Kayserî (761/1360'den sonra). Etkili olan Anadolu'daki etkinlikleri tespit edilememiştir. Alâeddîn el-Konevî 25 yaşına kadar Anadolu'da kaldığı için kısmen etkili olduğu düşünülebilir. Şeyh Mesud ve Şemseddin en-Niksârî ise Anadolu nahiv ilmine katkı sağlamışlardır.

763-791/1362-1389 I. Murad Dönemi: Bu dönemde 7 medrese ile 7 âlim zikredilmiştir. *Şekâik*'te bunlardan sadece Cemâleddin Aksarâyî (791/1388) Arap dili âlimi olup Anadolu alimi olarak değerlendirilebilir. Anadolu'da ayrıca dört Arap dili âlimi tespit edilmiştir: İbn Câbir el-Hevvârî (780/1378), Ekmeleddin el-Bâbertî (786/1384), Şemseddin el-Konevî (788/1386), Çandarlı Kara Halil (789/1387). *Şekâik*'te Çandarlı, Orhan Gazi döneminde zikredilmiştir. Bu dönemde en etkili nahiv âlimi Cemâleddin Aksarâyî (791/1388)'dir. Diğer âlimlerin ciddi nahiv etkinliği tespit

edilememiştir. Muhtemelen Bâbertî yaklaşık otuzlu yaşlarda Anadolu'dan ayrılmış ve Anadolu'ya dönmediği için Anadolu'ya etkisi çok sınırlı kalmıştır. Şemseddin el-Konevî (788/1386)'nin az da olsa etkinliği tespit edilmiştir. Aynı şekilde İbn Câbir de son yıllarını Anadolu'da geçirdiği için etkisi zayıf kalmıştır.

791-805/1389-1403 I. Bayezid (Yıldırım) Dönemi: Bu dönemde 23 medrese 31 âlim zikredilmiştir. *Şekâik*'te kaydedilen bu âlimlerden onu Arap dili âlimi olarak zikredilebilir: Molla Fenârî (834/1431), Fîrûzâbâdî (817/1415), Şehâbeddin Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî (860/1456), Hasan Paşa b. Alaeddin Esved en-Niksârî (827/1424), Mehmed Şah Fenârî (832/1429), İbnü'l-Cezerî (833/1429), İbn Melek (821/1418'den sonra), Alâeddin er-Rumî (841/1437), Ahmedî (815/1412), Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420). Vefat tarihleri itibariyle hiçbiri bu döneme ait değildir. Mezkûr âlimlerden biri Fetret (Süleyman Çelebi) dönemi, biri Fatih dönemi, diğerleri ise II. Murad devri âlimlerindendir. Ayrıca Anadolu'da dört Arap dili âlimi tespit edilmiştir: Tebbânî / Celâlî Celâleddin Resûlâ (Fakîh) b. Ahmed el-Acemî et-Tizînî er-Rûmî el-Hanefî (793/1391), Kara Hoca Alâeddin el-Esved (800/1398), Şemseddin el-Bâbî en-Nahvî (803/1401) ve İzzeddin el-Halvâî (804/1402). Çok erken yaşta Anadolu'dan ayrıldığı anlaşılan Tebbânî ile Şemseddin el-Bâbî'nin Anadolu'da herhangi bir nahiv faaliyeti tespit edilememiştir. Alâeddin el-Esved ve Halvâî ise ciddi katkı sağlamıştır.

805-816/1403-1413 Fetret Dönemi: I. Bâyezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ile kardeşler arasında taht kavgası başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı adeta dağılma süreci tehlikesi yaşamıştır.⁵ Bu dönemde başkent Edirne'ye sırasıyla: Süleyman, Musa ve Mehmed hâkim olmuştur. Bursa'ya ise sırayla Kasım, Mehmed ve Süleyman hâkim olmuş, sonuçta Mehmed devletin tamamına hâkim olmuştur. Taşköprüzâde bu döneme ait tabaka oluşturmamıştır. Anadolu'da ise dört Arap dili âlimi tespit edilmiştir: Muslihiddin Mustafa b. Zekeriyya [Abdullah] b. Aydoğmuş el-

⁵ İpşirli'ye göre, Timur istilası sonrası dağılma sürecine giren Osmanlı'yı dağılmaktan kurtaran etken, umera - ulema arasındaki kuvvetli işbirliği ile müesselerin ve devlet teşkilatının sağlam temeller üzerine oturmasıdır (İpşirli, 2021, s. 173).

Karamânî (809/1406), Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. Ömer el-Antakî (815/1412), Ahmedî (815/1412), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413). Tebbânî'nin Mısır'dan talebesi olan Muslihiddin el-Karamânî Anadolu'ya katkı sağlamıştır. İlginç bir şekilde Taşköprüzâde onu Fatih dönemi âlimleri arasında zikretmiştir. I. Bayezid dönemi âlimleri arasında zikredilen Ahmedî Arapça ve Farsçaya vakıf olup yöneticilere Arapça dersleri vererek bu dile hizmet etmiştir. Cürcânî ise en az iki defa Anadolu'ya gelmiş etkili âlimlerdendir.

816-824/1413-1421 I. Mehmed (Çelebî) Dönemi: Bu dönemde 7 medrese, 21 âlim zikredilmiştir. *Şekâik*'te kaydedilen bu âlimlerden dört tanesi Arap dili âlimi olarak zikredilebilir: Burhaneddin Haydar el-Herevî (830/1426), Kara Yakub b. İdris er-Rumî en-Nikdî/en-Niğdî (en-Niğdevî) el-Hanefî (833/1430), Kâfiyecî (879/1474) ve Abdüllatif el-Kudsî (856/1452). Vefat tarihleri itibariyle hiçbirisi bu döneme ait değildir. İlk ikisi II. Murad dönemine, son ikisi Fatih dönemine denk gelmektedir. Anadolu'da ayrıca dört Arap dili âlimi tespit edilmiştir: Fîrûzâbâdî (817/1415), Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416), İbn Melek (821/1418'den sonra), Şeyh Bedreddin es-Simâvî (823/1420). Alâeddin el-Bastî dışındaki âlimler Anadolu'da nahiv ilmine katkı sağlamıştır.

824-855/1421-1451 II. Murad Dönemi [848-850/1444-1446 II. Mehmed'in Birinci Dönemi]: Bu dönemde 38 Medrese (İhsanoğlu, 1994, s. 2/244) zikredilmiştir. *Şekâik*'e göre bu dönemde 31 âlim⁶ bulunmaktadır. Bunlardan yedi tanesi Arap dili âlimi olarak zikredilebilir: Seyyid Ahmed b. Abdullah el-Kırımî (879/1474), Seyyid (Hoca) Ali es-Semerkindî (860/1456), Molla Gürânî (893/1488), İbnü'l-Meddâs (860/1456), Alâeddin er-Rumî (841/1437), Balat Kadısı (853/1449) ve İlyas el-Hanefî (855/1451). Vefat tarihi itibariyle Alâeddin er-Rumî, Balat Kadısı ve İlyas el-Hanefî bu döneme aittir. Bu çalışmada ise Anadolu'da 18 Arap dili âlimi tespit edilmiştir: Hasan Paşa en-Niksârî

⁶ *Şekâik*'te 31 âlim zikredilmektedir. Ancak listenin bununla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. İzgi sayıyı 40'a, Azamat ise sayıyı 45'e çıkarmıştır. (Azamat, 1996; İzgi, 1997, s. 1/130) İzgi ayrıca *Dürer ve Dav'* adlı eserlerin incelenmesi ile çok sayıda âlimin tespit edilebileceğini ifade etmektedir. Nitekim bu çalışma İzgi'nin düşüncesini teyit etmektedir.

(827/1424), Cemâleddin Yûsuf b. Halid el-Hesfâvî (829/1426), Burhaneddin Haydar el-Herevî (830/1426), Mehmed Şah Fenârî (832/1429), İbnü'l-Cezerî (833/1429), Kara Yakub b. İdris Abdullah er-Rumî en-Nikdî el-Haneî en-Nahvî (833/1430), Molla Fenârî (834/1431), Celâleddin el-Halvâî (838/1434), Abdülmelik b. Bahşayış er-Rumî (839/1437'den sonra), Lebessî Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Yahya el-Mağrîbî el-Hakemî el-Mâlikî el-Endelusî (840/1437), Seyyid Alî el-Kûmenâtî et-Tokâdî (840/1436), Alâeddin er-Rumî (841/1437), Yakub b. Ahmed b. Ivaz (845/1441'de sağ), Hassân b. Nasûh el-Balâtî el-Menteşevî er-Rûmî (850/1443'ten sonra), Balat Kadısı (853/1449), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450), İlyas el-Haneî (855/1451), Bedreddin el-Aynî (855/1451), el-Hâc Zeynüddin Abdurrahman b. Abdullah. Bu listede bulunan âlimlerden üç tanesini Taşköprüzâde de bu döneme kaydetmiştir: Alâeddin er-Rumî, Balat Kadısı ve İlyas el-Haneî. Ancak o, bu listede bulunan Hasan Paşa, İbnü'l-Cezerî ve Molla Fenârî, Mehmed Şah ve Alâeddin er-Rumî'yi I. Bayezid dönemi; Burhaneddin Haydar ve Kara Yakub'u I. Mehmed dönemi âlimleri arasında zikretmişti. Geriye kalanlar ise yeni tespit edilmiştir. Bu âlimlerin büyük bir kısmı Anadolu nahiv çalışmalarına ciddi katkı sağlamışlardır.

Kuruluş döneminin sonuna kadar Bursa'da 25, Edirne'de 13, İznik'te 4 olmak üzere Osmanlı Devleti'nde toplam 42 medrese kurulmuştur. Buna Anadolu'nun diğer şehirlerinde bulunan 45 medrese (Kuran, 1969) de katılınca kuruluş dönemi Anadolu coğrafyasında 87 medresenin bulunduğu anlaşılmaktadır. *Şekâik*'te toplam 28 Arap dili âlim tespit edilmiştir. Ancak bu âlimlerden yedi tanesi Osmanlı yükselme dönemine aitgeriye 21 âlim kalmaktadır. Bu çalışmada ise belağat ve edebiyat âlimleri ile birlikte toplam 54 dil âlimi tespit edilmiştir. Anadolu'da Osman Gazi döneminde 6, Orhan Gazi döneminde 10, I. Murad döneminde 5, I. Bâyezid döneminde 4, Fetret döneminde 4, I. Mehmet döneminde 4, II. Murad döneminde 21 âlim tespit edilmiştir. Âlimlerin vefat tarihine göre Orhan Bey dönemi ile II. Murad dönemi, onların etkin olmaları itibariyle I. Bâyezid ve II. Murad dönemleri ön plana çıkmaktadır. Buna göre zayıf başlayan dil çalışmaları dalgalı seyir takip etmiş, Ankara savaşı ve fetret

döneminden dolayı kesintiye uğramıştır. Buna rağmen Yıldırım Bayezid ve II. Murad⁷ devirlerinde ilmî seviyenin çok yüksek olduğu mevcut verilerden anlaşılmaktadır. Yöneticilerin ilme ve âlimlere desteği, eğitimin ücretsiz oluşu, öğrencilerin barınma [ve iâşe] ihtiyacının karşılanması gibi sebepler ilmî hayatı geliştirmiştir. Ayrıca II. Murad'ın Mevalizade Kanunu adı ile ilmiye ailelerine imtiyazlar vermesi de siyasi desteği göstermektedir.⁸ Nitekim Şeşen hocanın dediği gibi Yıldırım Bayezid ve II. Murad devirlerinde ilmî seviye Fatih devrinden hiç de aşağı değildi (Şeşen, 2002a, s. 270).

Şehirlere Göre Arap Dili Âlimleri

Âlimler özellikle ilmî merkezlere yerleşmeyi tercih etmektedir. Buna göre Arap dili âlimlerinin seyahatlerinin incelenmesi neticesinde ikamet ettikleri şehirlere göre tasnifi ise şu şekildedir:

Bursa: Ahmedî (815/1412) (Çetin, 1965, s. 220), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413) (Aka, 2012, s. 175), Fîrûzâbâdî (817/1415) (Kılıç 1996:142-45), Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) 1389:3/112), Şeyh Bedreddin (823/1420) (Taşköprüzâde (ö. 968/1561), 2019, s. 98), Burhaneddin Haydar (830/1426) (Boyalık, 2019, s. 20), İbnü'l-Cezerî (833/1429) (Mecdî Efendi 2022:218, 222), Molla Fenârî (834/1431), Mehmed Şah Fenârî(832/1429), Lebessî (840/1437) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) 1389:4/64). İznik (Bursa): Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved (800/1398) (Çatakoğlu, 2002, s. 211. dipnot), Hasan Paşa en-Niksârî (827/1424), Molla Fenârî (834/1431) ve muhtemelen oğlu Mehmed Şâh.

Karaman Diyarı: Muslihiddin Mustafa b. Zekerîyya [Abdullah] b. Aydoğmuş el-Karamânî (809/1406), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413), Şeyh Bedreddin (823/1420). Larende (Karaman): Cemâleddin Aksarâyî (791/1388)(Görkaş, 1995, s. 24), Kara Yakub b.

⁷ II. Murad dönemi kültür hayatını ele alan bir çalışmada Arap dili çalışmaları tespit edilememiştir (Azamat, 1996).

⁸ İpşirli'ye göre bu durum onlara zarar vermiştir (İpşirli, 2021, s. 19).

İdris Abdullah er-Rumî en-Nikdî el-Haneî en-Nahvî (833/1430) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) 1389:3/453), Molla Fenârî (834/1431), Mehmet Şah Fenârî(839/1435). Aksaray: İsâ el-Aksarâyî (727/1327) Kâtib Çelebî (1067/1657) 2021:6/164, Cemâleddin Aksarâyî (791/1388). Niğde: Kara Yakub b. İdris Abdullah er-Rumî en-Nikdî el-Haneî en-Nahvî (833/1430), Molla Fenârî (834/1431) ve muhtemelen oğlu Mehmed Şâh. Konya: Alâeddîn el-Konevî Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl et-Tebrîzî eş-Şâfiî (729/1329) (Bilin, 2024, s. 63), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), Şeyh Bedreddin (823/1420).

Mardin: Necmeddin en-Nahvî (721/1321) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), 1966, s. 4/265), Ekmeleddin el-Bâbertî (786/1384), İzzeddin el-Halvî (804/1402) (İbn Hatib en-Nâsiriyye (843/1440), t.y., s. 6/2641), Cemâleddin Yûsuf b. Halid el-Hesfâvî (829/1426) (Bilin, 2024, ss. 79-80), Şehidiyye Medresesi: Rûkneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316) (Sübkî (771/1370), 1992, s. 9/408).

Edirne: Ahmedî (815/1412), Şeyh Bedreddin (823/1420), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450) (Mecdî Efendi, 2022, ss. 248-249).

Amasya: Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), Ahmedî (815/1412), Molla Fenârî, Seyyid Alî el-Kûmenâtî et-Tokâdî (840/1436)(Taşköprüzâde (ö. 968/1561) 2019:178).

Niksar (Tokat): Hatib el-Kazvînî (739/1338) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), 1966, s. 4/57), Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksârî (748/1348) (Erdinç, 2023, ss. 86-87), Hasan Paşa en-Niksârî (827/1424).

Malatya: Şemseddin Muhammed (Sâlim) b. İsmail el-Bâbî el-Halebî eş-Şâfiî en-Nahvî (803/1401) (Bilin, 2024, s. 75), Cemâleddin Yûsuf b. Halid el-Hesfâvî el-Halebî eş-Şâfiî (829/1426), Bedreddin el-Aynî (855/1451).

Ceziretu İbn Ömer'den [Cizre/Şırnak]: Şemseddin el-Hatîb Ebu Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî eş-Şâfiî (711/1311) (Bilin, 2024, s. 128), İzzeddin el-

Halvâî (804/1402) ve muhtemelen oğlu Halvâî Celâleddin Muhammed es-Serâî eş-Şâfiî (838/1434).

Tire (İzmir): Tebbânî / Celâlî Celâleddin Resûlâ (Fakîh) b. Ahmed el-Acemî et-Tizînî er-Rûmî el-Hanefî (793/1391) (Bilin, 2024, s. 170), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413) (Aka 2012:175.), İbn Melek.

Sivas: Fahreddin Divriğî Muhammed b. Mustafa el-Hanefî en-Nahvî es-Salğurî (713/1313) (Üdfüvvî (748/1347), t.y., s. 166b), Seyyid Alî el-Kûmenâtî et-Tokâdî (840/1436).

Hasankeyf (Batman): Celâleddin el-Halvâî (838/1434) (Sehâvî (902/1497), t.y., s. 8/220-222), Kadî el-Hâc Zeynüddin Abdurrahman (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) 1389:3/503).

Antakya (Hatay): Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. Ömer el-Antakî (815/1412), İbnü'l-Cezerî (833/1429) (İbnü'l-Cezerî (833/1429) 2017:3/608-612).

Aydın: Ahmedî (815/1412), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413) (Aka 2012:175).

Bayburt: Ekmeleddin el-Bâbertî (786/1384).

Harran (Şanlıurfa): Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal en-Nahvî el-Harrânî eş-Şâfiî el-Mısırî (744/1344) (Bilin, 2024, ss. 66-67).

Birecik (el-Bîre/İlbîre): İbn Câbir el-Hevvârî (780/1378)(İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), 1966, s. 3/429).

Antep, Besni, Kâhta: Bedreddin el-Aynî (855/1451).

Yoğunluğa göre oluşturulan bu tasnife göre en çok Arap dili âlimi Bursa, Karaman diyarı ve Mardin'de bulunmuştur. Bu yerlerin güvenli olması ve ilmin teşvik edilmesinin yanı sıra Bursa'nın başkent olması da önemli rol oynamıştır. Karaman diyarı Anadolu'da ilmin merkezi haline gelmiş Anadolu içinden ve dışından çok

sayıda âlim buraya gelmiştir. Ayrıca Edirne, Amasya, Niksar, Malatya, Cizre, Tire gibi şehirler de ilmî merkez haline gelmiştir. Cemâleddin Aksarâyî, Molla Fenârî, Niksârî gibi bazı âlimlerin çok seyahat yapması dikkat çekicidir. Burada Şeyh Bedreddin (823/1420)'in pek çok seyahat yaptığı görülmektedir. Yukarıdaki şehirlerin dışında ayrıca Dimetoka, Ahlat, Sakız adası, Serez gibi yerlerde de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum onların tanınırlığını arttıran unsurlardandır. Bazı âlimlerin de Anadolu'ya geldiği tespit edilmiş ancak ikamet ettikleri yerler tespit edilmemiştir. Bunlardan biri de Molla/Şeyh Ali el-Bâ'kûbî (710/1310)'dir. Bâ'kûbî'nin Anadolu'da dârülhadis şeyhliği yaptığı bilgisi gözönüne alındığında o dönem dârülhadis inşa edilen Çankırı, Sivas veya Konya'da (Yardım, 1993, s. 529) onun ikamet etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Anadolu'dan Giden Âlimler

Anadolu'dan çeşitli gerekçelerle başka yerlere giden çok sayıda âlim tespit edilmiştir. Arap dili özelinde yapılan bu çalışmada öncelikle Mısır'ın tercih edildiği görülmektedir. Memlûkler'in başkenti Kahire'de dil çalışmalarının özellikle bu dönemde çok güçlü olduğu (Bilin, 2024) bu nedenle tercih edildiği söylenebilir. Mısır'ın ardından Dimaşk, Halep ve Acem diyarına giden âlimlerin eşit olduğu görülmektedir. Buraların Anadolu'ya eşit yakınlıkta olması, kültürel merkezler olması, Dimaşk'ın hac yolu üzerinde bulunması ve dil çalışmalarının buralarda güçlü olması tercih edilmelerinde etkili olmuştur. Arap dili âlimlerinden Balkanlar'a yöneliş ise zayıf kalmıştır. Buradaki âlimlerin bir kısmı Anadolu'da yetişen âlimler iken, bir kısmı başka yerlerden gelip tekrar ayrılan âlimlerdir. Örneğin Halepli âlim Şemseddin Muhammed (Sâlim) b. İsmail el-Bâbî el-Halebî eş-Şâfiî en-Nahvî (803/1401) bir süre Malatya'da kaldıktan sonra tekrar Halep'e dönmüştür. Bibliyografik bilgilerden Anadolu'dan başka yerlere toplam 26 âlimin yaptığı 42 hareketlilik tespit edilmiştir.

Anadolu'dan Mısır diyarına giden çok sayıda âlim tespit edilmiştir. Mısır diyarı; İskenderiye, Dimyât, Kahire gibi şehirleri de kapsayan geniş bir bölgeyi ifade

etmektedir. Bu bölge bu dönemde Memlûkler kontrolündedir. Mısır özellikle başkent Kahire, bu dönemde ilmî üstünlüğe sahiptir. Pek çok alanda üstün olan bu bölge Arap dili alanında da önemli âlimlerin ve eserlerin bulunduğu bir bölgedir. Bu nedenle Anadolu'dan çıkıp Mısır'a çeşitli gerekçelerle seyahat eden çok sayıda âlim tespit edilmiştir. Tespit edilen âlimler şunlardır:⁹ Şemseddin el-Hatîb Ebu Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî eş-Şâfiî (711/1311), Fahreddin Divriğî Muhammed b. Mustafa el-Hanefî en-Nahvî es-Salğurî (713/1313), Alâeddîn el-Konevî Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl et-Tebrîzî eş-Şâfiî (729/1329), Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal Ebu'l-Ferec Abdüllatif b. Abdülaziz b. Yûsuf en-Nahvî el-Harrânî eş-Şâfiî el-Mısırî (744/1344), Ekmeleddin el-Bâbertî Muhammed b. Mahmud el-Hanefî (786/1384), Tebbânî / Celâlî Celâleddin Resûlâ (Fakîh) b. Ahmed el-Acemî et-Tizînî er-Rûmî el-Hanefî (793/1391), Halvâî İzzeddin Yusuf b. Celaledin el-Hasan b. Mahmud es-Serâî el-Tebrîzî eş-Şâfiî (730-804 /1330-1402), Muslihiddin Mustafa b. Zekeriyya [Abdullah] b. Aydoğmuş el-Karamânî (809/1406), Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. el-Antakî (815/1412), Ahmedî (815/1412), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413), Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420), Kara Yakub (833/1430), Molla Fenârî (834/1431), Mehmed Şah Fenârî (832/1429), Alâeddin er-Rumî Ali b. Muslihiddin b. Musâ b. İbrahim el-Koçhisârî el-Hanefî en-Nahvî (756-841/1437), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450), Bedreddin el-Aynî (855/1451), Görüldüğü üzere Anadolu topraklarından çıkıp Mısır diyarına giden 18 âlim tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı geçici bir süre kalmış ancak büyük çoğunluğu oraya yerleşmiştir.

Memlûkler'e bağlı Şâm diyarı bugünkü Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün gibi yerleri de kapsayan geniş bir bölgeyi ifade etmektedir (Tomar, 2010, s. 311). Bu bölgenin en önemli şehri Dimaşk kabul edilmektedir. İlmî faaliyetin yoğun olduğu bu şehre Anadolu'dan gelen âlimler şunlardır: Molla/Şeyh Ali el-Bâ'kûbî Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Esmah eş-Şâfiî en-Nahvî (710/1310) (Bilin 2024:59), Alâeddîn el-Konevî

⁹ Burada tespiti yapılan her âlimin adı, önceki bölümde o âlim için zikredilen kaynaklar ile belirlenmiştir.

(729/1329) (Bilin, 2024, s. 63), Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal Ebu'l-Ferec Abdüllatif b. Abdülaziz b. Yûsuf en-Nahvî el-Harrânî eş-Şâfiî el-Mısırî (744/1344), Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. İlyas el-Konevî el-Hanefî (788/1386) (İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) 1966:5/63), Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. Ömer el-Antakî (815/1412), Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420), Kara Yakub (833/1430), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450). Anadolu'dan Şâm diyarına toplam 8 Arap dili âliminin seyahat ettiği tespit edilmiştir. Ancak hayatını burada geçirenlerin az olduğu anlaşılmaktadır. Seyahat eden âlimlerin büyük bir kısmı belirli bir süre Şâm'da yaşadktan sonra burayı geçiş noktası olarak kullanmıştır.

Eyyubîler ve Memlûkler döneminde önemli kültür başkentlerinden kabul edilen Halep'te ilmî hareketlilik Dımaşk ile yarışır vaziyettedir. Arap dili çalışmalarının yoğun olduğu bu şehre Anadolu'dan gelen âlimler şunlardır: Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal (744/1344), Şemseddin Muhammed (Sâlim) b. İsmail el-Bâbî el-Halebî eş-Şâfiî en-Nahvî (803/1401), İzzeddin el-Halvâî (804/1402), Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. Ömer el-Antakî (815/1412), Cemâleddin Yûsuf b. Halid el-Hesfâvî (829/1426), Kara Yakub (833/1430), Celâleddin el-Halvâî (838/1434), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450). Halep, her ne kadar geçiş noktası olarak kullanılsa da gidenlerin bir süre kaldığı ve memnun ayrıldığı şehirlerdendir. Görüldüğü üzere bu şehre Anadolu'dan 8 âlim geçiş yapmıştır. Bu âlimlerin bir kısmı Halepli iken bir kısmı burayı geçiş için kullanmıştır.

Acem diyarı, İran'ın özellikle İsfahan, Dinever, Zencân ve Tahran şehirlerini de kapsayan geniş bir bölgenin adıdır (Hamevî (626/1229), 1977, s. 2/99). Özellikle geç dönemlerde Anadolu'dan buraya daha fazla seyahat yapıldığı görülmektedir. Oraya Anadolu'dan giden âlimler şunlardır: Şeyh Mesud b. Osman el-Gülşehrî (741/1340'ta sağ) (Erkan & Özkan, 1998; Hoca Mesud, 1342, ss. 10-11), Şemseddin en-Niksârî (748/1348) (Erdoğan 2023:86-87), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), İzzeddin el-Halvâî (804/-1402), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413), Fîrûzâbâdî (817/1415), Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrail [Simâvî] (823/1420), İbnü'l-Cezerî (833/1429), Alâeddin er-Rumî

(841/1437). Görüldüğü üzere toplam 8 Arap dili âliminin seyahat ettiği tespit edilmiştir. Bu âlimlerin büyük bir kısmı oradan geri dönmüştür.

Fetret devrinden sonra Balkanlar'a oradan da Kırım'a ulema hareketliliği tespit edilmiştir. Anadolu'dan oraya seyahat eden bir âlim tespit edilmiştir: Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416).

Böylece Anadolu'dan 5 bölgeye doğru seyahatler yapan 26 âlimin 42 seyahati tespit edilmiştir. 42 âlimden 9'u Anadolu'ya geri dönmüş geri kalan 36 âlim ya gittikleri yerlerde kalmış ya da orayı da geçerek başka yerlere seyahat etmiştir. Anadolu'dan gidip geri gelen âlimler şunlardır: Şemseddin en-Niksârî (748/1348), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), İzzeddin el-Halvâî (804/1402), Muslihiddin Mustafa b. Zekeriyya [Abdullah] b. Aydoğmuş el-Karamânî (809/1406), Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420), Mehmed Şah Fenârî (832/1429), Kara Yakub en-Nikdî (833/1430), Molla Fenârî (834/1431), Alâeddin er-Rumî (841/1437). Bu âlimlerin büyük kısmı Mısır'a giden âlimlerdir. Aynî, Cürcânî gibi bazı âlimler Anadolu'ya gelip tekrar dönmüşlerdir. Anadolu doğumlu olup başka yerlere giden daha sonra yine Anadolu'ya dönen âlimler ise şunlardır: Şemseddin en-Niksârî, Kara Yakub, Molla Fenârî, Alâeddin er-Rumî ve Aynî.

Anadolu'ya Gelen Âlimler

Anadolu'nun çeşitli şehirlerine çeşitli gerekçelerle seyahat eden çok sayıda Arap dili âlimi tespit edilmiştir. Görüldüğü kadarıyla 6 bölgeden âlimler gelmiştir. Anadolu'ya en fazla rağbet eden bölge ise Mısır'dır. İlk zamanlar seyrek olan bu seyahatler zaman geçtikçe sık hale gelmektedir. Bu durum Anadolu'da ilmî hayatın varlığını ve gelişerek devam ettiğini göstermektedir. Daha sonra Acem diyarından ve Halep'ten âlimlerin yönelişi dikkat çekmektedir. Balkanlar, Bağdat ve Musul'dan yöneliş ise zayıf kalmıştır. Altı bölgeden Anadolu'ya toplam 20 âlimin yaptığı 23 hareketlilik tespit edilmiştir.

Memlûkler döneminde yaşayan âlimlerin Anadolu'da bulunan Osmanlılar'ın ve diğer beyliklerin topraklarına çok sayıda seyahat yaptığı anlaşılmaktadır. Yapılan göçlerin Anadolu ilmî hayatı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu âlimler Anadolu'ya geçerken Halep veya Şâm'ı geçiş noktası olarak kullanmıştır. Mısır'dan Anadolu'ya seyahat yaptığı tespit edilen âlimler şunlardır: İbn Câbir el-Hevârî (780/1378), Fîrûzâbâdî (817/1415), Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416), Kara Yakub (833/1430), İbnü'l-Cezerî (833/1429), Molla Fenârî (834/1431), Lebessî (840/1437), Alâeddin er-Rumî (841/1437). Görüldüğü üzere toplam 8 âlim Anadolu'ya seyahat etmiştir. Özellikle Fetret devrinden sonra seyahatlerin arttığı görülmektedir. Bunlardan Kara Yakub, Molla Fenârî ve Alâeddin er-Rûmî Anadolu kökenlidir.

Acem diyarından Anadolu'ya seyahat yaptığı tespit edilen âlimler şunlardır: Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316), Şemseddin en-Niksârî (748/1348), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), İzzeddin el-Halvâî (804/1402), Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413), Burhaneddin Haydar (830/1426), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450). Toplam 7 Arap dili âlimi Acem diyarından Anadolu'ya seyahat etmiştir. Bu âlimlerin bir kısmı Anadolu kökenli, bir kısmı oranın halkından iken, bir kısmı da orta Asya devletlerinden gelmiştir. Âlimlerin bir kısmı da orayı geçiş noktası olarak kullanmıştır.

Halep, Anadolu ile Memlûk toprakları arasında bir geçiş noktasıdır. Bu nedenle çok sayıda âlim buraya gelmiştir. Kahire ve Dımaşk'ın yanı sıra Mağrib, Endülüs gibi uzak yerlerden de âlimler buraya gelmiştir. Ayrıca bu şehirde çok sayıda önemli âlimin bulunması ve Arap dili çalışmalarının yoğun olması da bu hareketliliğe katkı sağlamıştır. Halep'ten Anadolu'ya geçiş yapan 4 âlim tespit edilmiştir: Şemseddin Muhammed (Sâlim) b. İsmail el-Bâbî el-Halebî eş-Şâfi en-Nahvî (803/1401), Cemâleddin Yûsuf b. Halid el-Hesfâvî (829/1426), Lebessî (840/1437), Bedreddin el-Aynî (855/1451). Kaynaklar belirtmese de bu sayının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mısır'dan Anadolu'ya geçiş yapan âlimlerin de bu şehre uğraması kuvvetle muhtemeldir.

Balkanlar'da ciddi ilmî faaliyet görünmemektedir. Kırım'da yapılan ilmî çalışmalar ile Edirne'nin fethi ve imarı buranın önemli bir ilmî merkez veya geçiş noktası olmasını sağlamıştır. Buradan Anadolu'ya geçiş yapan âlimler şunlardır: Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrail [Simâvî] (823/1420), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450). Şeyh Bedreddin Dimetoka doğumlu iken İbn Arabşâh Kırım üzerinden gelip burayı geçiş noktası olarak kullanmıştır.

Bağdat'tan Memlûk veya Anadolu coğrafyasına seyahatler zayıf kalmıştır. Nitekim bu şehrin Tebriz ile yoğun etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Bununla beraber Bağdat'tan Anadolu'ya geçiş yaptığı tespit edilen âlimler şunlardır: Molla/Şeyh Ali el-Bâ'kûbî Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Esmah eş-Şâfiî en-Nahvî (710/1310) ve Fîrûzâbâdî (817/1415). Bu iki âlimden Bâ'kûbî Bağdatlı iken Fîrûzâbâdî burayı geçiş noktası olarak kullanmıştır.

Musul'un durumu Bağdat'ın durumu ile benzer görünmektedir. Bu nedenle buradan Anadolu'ya geçiş yapan bir âlim tespit edilmiştir: Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316). O da ilk dönemlerde geçiş yapmıştır. Musul'da Arap dili âlimleri bulunmasına rağmen buradan Anadolu'ya başka geçiş tespit edilmemiştir.

Anadolu'ya gelen bu âlimlerin kökenlerine göre tasnifi de yapılabilir. Zirâ âlimlerin sürekli seyahat ettikleri göz önünde bulundurulunca en son geldikleri yerlerin esas alınması nisbî veri sağlamaktadır. Hâlbuki bu âlimlerin doğdukları veya neşet ettikleri asıl yerlerin tespiti daha sağlıklı veriler sunmaktadır. Buna göre Anadolu'ya gelen 20 dil âliminin kökenlerine göre tasnifi şu şekildedir:

Acem diyarı (İran-Türkistan) (7): Acem diyarından Anadolu'ya 7 âlim gelmiştir. Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), İzzeddin el-Halvâî (804/1402), Fîrûzâbâdî (817/1415), Seyyid Şerîf Cürcânî, Celâleddin el-Halvâî (838/1434), Burhaneddin Haydar el-Herevî (830/1426).

Endülüs (3): İbn Câbir el-Hevvârî Muhammed b. Ahmed b. Câbir el-Endelusî (698-780/1299-1378), Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416), Lebessî.

Halep (2): Şemseddin Muhammed (Sâlim) b. İsmail el-Bâbî (803/1401), Cemâleddin Yûsuf el-Hesfâvî (829/1426).

Dımaşk (2): İbnü'l-Cezerî (833/1429), Şehâbeddin İbn Arabşâh (854/1450).

Bağdat (1): Molla/Şeyh Ali el-Bâ'kûbî Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Esmah eş-Şâfiî en-Nahvî (710/1310).

Balkanlar / Yunanistan (1): Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420).

Mısır (0):

Buna göre Acem diyarı âlimlerinin Anadolu üzerinde bariz etkisi görülmektedir. Bu âlimlerin tamamı Anadolu'da etkin faaliyet göstermiştir. Bunlardan sonra Endülüs âlimlerinin Anadolu üzerinde etkili olması dikkat çekicidir. Bu durum Acem ve Endülüs âlimlerinin ilmî seyahatlere çok önem verdiğini göstermektedir. Yakın olmasına rağmen Halep, Dımaşk, Bağdat kökenli âlimlerin az gelmesi şaşırtıcıdır. Ancak Mısır asıllı hiçbir dil âliminin Anadolu'ya gelmemesi oldukça şaşırtıcıdır.

Anadolu'ya gelip kalan âlimler ise şunlardır: İbn Câbir el-Hevvârî (780/1378), Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), İzzeddin el-Halvâî (804/1402), Şeyh Bedreddin [Simâvî] (823/1420), Burhaneddin Haydar (830/1426), Kara Yakub en-Nikdî (833/1430), Molla Fenârî (834/1431), Mehmed Şah Fenârî (832/1429), Lebessî (840/1437). Görüldüğü üzere Anadolu'ya gelen 20 âlimin bir kısmı burayı geçiş noktası olarak kullanırken bir kısmı da vefatına kadar burada kalmıştır. Bu âlimlerin 9'u Anadolu'da kalmayı tercih etmiştir. Bunlardan sadece üç tanesi (Kara Yakub, Molla Fenârî, Mehmet Şâh Fenârî) Anadolu asıllıdır. Ayrıca 3 âlim de uzun süreli Anadolu'da kalmıştır: Rükneddin Hasan b. Muhammed Şerefşâh el-Esterâbâdî (715/1316),

Fîrûzâbâdî (817/1415), Alâeddin Ali b. İsa el-Fihri el-Bastî (819/1416). Bu durum Anadolu'nun Arap dili âlimlerince tercih edildiğini göstermektedir.

Değerlendirme

Şekâik'i esas alarak bir çalışma yapan Şeşen'e göre bu dönemde toplam 75 âlim bulunmaktadır. Bunlardan 33'ü Anadolu'da doğmuştur. Bu âlimlerden 12'si Şâm-Mısır'a; 6'sı İran'a gitmiştir. Anadolu'ya ise 7 kişi Mısır - Şâm bölgesinden, 18 kişi Maverâünnehir - İran bölgesinden gelmiştir (Şeşen, 2002a, ss. 264-265). Yine *Şekâik* esas alınarak yapılan başka bir çalışmada 74 âlim tespit edilmiş; bunlardan 12 kişi Mısır'a, 4 kişi Şâm'a, 8 kişi Acem diyarına gitmiştir. Gelen ulemanın ise 13'ü Acem diyarından, 6'sı Mısır'dan toplam 11 kişi Arap diyarından, 4'ü Şâm, 2'si Kırım'dan gelmiştir (Ökten, 2013, ss. 60-61). İhsanoğlu ise Anadolu'da 115 âlim olduğunu bunların %43'ünün İran'dan, %23'ünün Mısır'dan, %14'ünün Anadolu'da yetişen, %8'inin Maverâünnehir'den, %7'sinin Suriye'den, %1'inin de Irak'tan geldiğini söylemiştir (İhsanoğlu, 1994, s. 2/235).

Bu çalışmada Anadolu'da bulunan 34 Arap dili âlimi tespit edilmiştir. Bunlardan 13'ü yani %38'i Anadolu'da doğmuştur. Bu âlimlerden 18'i Mısır'a, 8'i Şâm'a, 8'i Halep'e, 8'i Acem diyarına, 1'i de Balkanlar'a gitmiştir. Anadolu'ya ise 8 kişi Mısır'dan, 7 kişi Acem diyarından, 4 kişi Halep'ten, 2 kişi Balkanlar'dan, 2 kişi Bağdat'tan, 1 kişi de Musul'dan gelmiştir. Buna göre âlimlerin %24'ü Mısır'dan, %20'si Acem diyarından, %12'si Halep'ten, %6'sı Balkanlar'dan, %6'sı Bağdat'tan, %3'ü Musul'dan gelmiştir.

Ortaya konular bilgiler bu dönemde Anadolu'nun Mısır ve Acem diyarı ile sıkı bir irtibat halinde olduğunu göstermektedir. Mısır ile Anadolu arasında nahiv ilminin ciddi aktarımı söz konusudur. Benzer durum Anadolu-Acem diyarı için de geçerlidir. Mevcut veriler ışığında Anadolu coğrafyasına intikal eden Arap diline dair bilgide nahiv-belâğat ilimlerinin ön planda olduğu görülmektedir.

Anadolu'ya gelen bu âlimlerden bir kısmının nahiv çalışmaları tespit edilememiştir. Bunlar arasında Molla/Şeyh Ali el-Bâ'kûbî (710/1310) zikredilebilir. Onun Anadolu'da hadis dersleri verdiği nakledilmiştir. Ancak onun hem Anadolu'ya geliş tarihi hem de ikamet ettiği yer meçhuldür. Şemseddin el-Hatîb (711/1311) ve Fahreddin Divriği (713/1313) Kahire'ye gidip yerleşen âlimlerdendir. Divriği Sivas doğumlu olup Kahire'ye gitmiştir. Anadolu'dan ayrıldığı tarih veya Anadolu'ya tekrar döndüğüne dair bir bilgi tespit edilememiştir. Şeyh Mesud b. Osman el-Gülşehrî (741/1340'ta sağ) de Anadolu'da doğmuştur. Ancak Tebriz'de yaşadığı ve Arap diline dair eserlerini Farsça yazdığı düşünüldüğünde Anadolu nahiv çalışmalarına ciddi katkı sağlamadığı düşünülmektedir. Ayrıca Anadolu'dan muhtemelen erken ayrıldıkları için Şehâbeddin İbnü'l-Murahhal Ebu'l-Ferec Abdüllatif b. Abdülaziz b. Yûsuf en-Nahvî el-Harrânî eş-Şâfiî el-Mısırî (744/1344), Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. İlyas el-Konevî el-Hanefî (788/1386), Tebbânî / Celâlî Celâleddin Resûlâ (Fakîh) b. Ahmed (793/1391), Şerefüddin Mahmud (Mesud) b. Ömer b. Mahmud el-Antakî ed-Dımaşkî en-Nahvî el-Hanefî (734-815/1334-1412) gibi âlimler de ciddi katkı sağlamamışlardır.

Anadolu Arap dili âlimi olduğu belirtilen âlimlerden biri de Erzincan Kadısı Burhaneddin Ahmed b. Kadı Esirüddin [Abdullah] es-Sivâsî el-Halebî (800/1397)'dir. Sarf - nahiv ilimleri dâhil ilk eğitimini babasından aldığı ve Arapça şiir söyleyecek kadar bu dile vakıf olduğu (Benli, 1991, s. 50) belirtilmektedir. Hatta Mecdî Efendi sarf ilminde onun *İksîrû's-sa'âde* adlı eser yazdığını söylemektedir (Mecdî Efendi, 2022, s. 175). Ancak Ayasofya nr.1658'de bulunan eser (Özaydın, 2001, s. 74) incelendiğinde adının *İksîrû's-sa'âdât fî esrâri'l-ibâdât* şeklinde olduğu ve ibadetlerin hikmetinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu eser 15. yüzyılda (II. Murad dönemi) *Kurretü ayni't-tâlibîn* adı ile Timurtaş Paşazâde Umur Bey adına da tercüme edilmiştir (Uzunçarşılı, 1975, s. 1/540; Şeşen, 2002a, s. 290). Bu nedenle Kadı Burhaneddin ve sayahatleri bu çalışmada ele alınmamıştır.

Sonuç

VIII/XIV. yüzyılda Arap dil âlimlerinin Anadolu coğrafyasındaki seyahatlerine odaklanan bu çalışma bazı önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Buna göre Osmanlı ve diğer beyliklerin ilmî hayatında Arapça'nın gelişerek varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Anadolu coğrafyasında 43 nahiv âlimi tespit edilmiştir. Bunlara edebiyat belagat gibi diğer dil ilimleri âlimleri de eklendiğinde sayı 54'e ulaşmaktadır. Bu âlimlerin seyahatleri incelendiğinde öncelikle ve yoğun olarak ilmî hareketliliğin Anadolu'nun başka yerlerden beslenmesi şeklinde olduğu görülmektedir. 26 âlimin Anadolu'dan çıktığı, buna karşılık 20 âlimin Anadolu'ya geldiği, 9 âlimin de hiç Anadolu'dan çıkmadığı tespit edilmiştir. Bu durum dışarıya göçün daha yoğun olduğunu ve gidilen bu yerlerin Anadolu'dan ilmî, sosyal ve ekonomik açıdan daha ileride olduğunu göstermektedir. Mısır'a giden 18, oradan gelen 8 âlim tespit edilmiştir. Bu durum Anadolu'nun en çok Mısır ile yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Mısır'dan sonra Anadolu; İran-Türkistan ve Halep ile irtibatlı görünmektedir. Buna bağlı olarak bu bölgelerden gelen âlimlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kökenlerine göre incelendiğinde öncelikli ve yoğun olarak Acem diyarı âlimlerinin Anadolu üzerinde bariz etkisi görülmektedir. Bunları Endülüs âlimleri takip etmektedir. Halep, Dımaşk, Bağdat kökenli âlimlerin sayısı az iken Mısır asıllı hiçbir dil âliminin Anadolu'ya gelmemesi oldukça şaşırtıcıdır. Anadolu'da zaman itibarıyla Orhan Bey, I. Bâyezid ve II. Murad dönemlerinde yoğun nahiv faaliyetleri gözlemlenmektedir. Buna göre Anadolu ilmî hayatı bu dönemlerde yüksek seviyelere ulaşmıştır.

Beyin göçü açısından bakıldığında Divriği, Konevî, İbnü'l-Murahhal, Ekmeleddin el-Bâbertî, Tebbânî, gibi âlimler Anadolu için büyük kayıp iken, Mısır ve Dımaşk için büyük fırsat olmuştur. Zirâ bu âlimler başta nahiv olmak üzere ilmin gelişmesine ciddi katkı sağlamışlardır.

Osmanlı ve Anadolu araştırmalarında sık müracaat edilen kaynaklardan *Şekâik*'in alan araştırmalarında çok yetersiz kaldığı, çalışmada tespit edilen pek çok âlimin biyografisinin verilmediği, biyografisi verilenlerin de nahiv vurgusunun çok az olduğu anlaşılmıştır. Kuruluş dönemi için eserde sadece 21 âlim zikredilmiştir. Sınırlı kaynaklarla yapılan bu çalışma; tarih, tabakat, bibliyografik kaynakların genişletilmesi ve yazma eserlere müracaat edilmesi ile genişletilebilir. Böylece yeni verilerin elde edilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2012). Timur. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 173-177). TDV Yayınları.
- Arif, M. (1332). Devleti Osmaniye'nin Teessüs Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ. *Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 2, 137-144.
- Azamat, N. [Hayri]. (1996). *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi.
- Benli, M. S. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belagata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilin, A. (2024). *Memlükler Döneminde Nahiv*. Sonçağ Akademi.
- Boyalık, M. T. (2019). Haydar el-Herevî'nin I. Mehmed'e İthaf Ettiği el-Keşşâf Şerhi'nin Tespiti ve Eserin Literatür, Biyografi ve Tarih Alanlarında Sunduğu Veriler. *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies*, 54, 1-26.
- Cici, R. (2001). *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kurulustan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*. Arasta Yayınları.
- Çatakoğlu, M. Ş. (2002). *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri Ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Çetin, N. (1965). Ahmedî'nin "Mirkâtü'l-edeb"i Hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, 14, 217-230.
- Erdinç, Z. (2023). Eserleri Meşhur Meçhûl Bir Âlim: Şemseddîn en-Niksârî'nin Entelektüel Kişiliği. *Rize İlahiyat Dergisi*, 24, 81-101.
<https://doi.org/10.32950/rid.1326070>
- Erkan, M., & Özkan, M. (1998). Hoca Mesud. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 189-191). TDV Yayınları.

- Fazlıoğlu, İ. (1998). Osmanlı Coğrafyasında İlmi Hayatın Teşekkülü ve Davud el-Kayseri. *Uluslararası XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da İslam Düşüncesi ve Davud el-Kayseri Sempozyumu*, 25-42.
- Fazlıoğlu, İ. (2017). İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî (el-İthâfû's-Süleymânî fi'l-ahdi'l-Orhânî Dâvud el-Kayserî). *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV(1), 1-68.
- Görkaş, İ. (1995). *Cemaleddin Aksarayı'nın Hayatı-Eserleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Anadolu (Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçışı). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 116-117). TDV Yayınları.
- Hamevî (626/1229), E. A. Ş. Y. b. A. el-Bağdâdî er-Rûmî el-. (1977). *Mu'cemü'l-büldân* (Vols. 1-5). Dâru Sâdır.
- Hazer, D. (2002). Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 274-293.
- Hoca Mesud. (1342). *Ferhengnâme-i Sâdi Tercümesi*. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti.
- İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), E.-F. Ş. A. b. A. b. M. (1389). *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr*. Lecnetu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî.
- İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), E.-F. Ş. A. b. A. b. M. (1966). *Ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine* (2. bs, Vols. 1-4). Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse.
- İbn Hatib en-Nâsiriyye (843/1440). (t.y.). *Ed-Dürre'l-müntehab fi tekmileti Tarihi'l-Haleb*.
- İhsanoğlu, E. (1994). Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri. İçinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA)].
- İpşirli, M. (2021). *Osmanlı İlmiyesi*. Kronik Kitap.
- İzgi, C., 1955-1995. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İz Yayıncılık.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; No. 9). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Mecdî Efendi. (2022). *Hadâikü's-Şekâik*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ökten, E. (2013). Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqāyiq al-Nu'māniyya. *Osmanlı Araştırmaları*, 41, 55-70.
- Özaydın, A. (2001). Kadı Burhâneddin (Kadı Burhâneddin Devleti). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 76-77). TDV Yayınları.
- Özen, Ş. (2011). Teftâzânî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 299-308). TDV Yayınları.

- Sehâvî (902/1497), E.-H. Ş. M. b. A. b. M. es-. (t.y.). *Ed-Dav'ü'l-lâmi' [li-ehli'l-karni't-tâsi']* (Tıpkıbasım: Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1354). Dâru Mektebeti'l-Hayat.
- Sübki (771/1370), E. N. T. İ.-S. A. b. A. b. A. es-. (1992). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ* (2. bs). Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- Şeşen, R. (2002a). İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, 261-292.
- Şeşen, R. (2002b). Osmanlı İlmi, Osmanlıların İlimlere Yaklaşımı. *Tarih Dergisi*, 37 [Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı], 331-347.
- Taşköprüzâde (ö. 968/1561), E.-H. İ. A. E. (2019). *Eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Temizel, A. (2003). Ahmedî'nin Bedâyi'u's-Sihr Fî Sanâyi'i's-Şi'r İsimli Eserindeki Türkçe ve Farsça Şiirleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 89-105.
- Tomar, C. (2010). Şam. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 311-315). TDV Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi* (3. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Üdfüvvî (748/1347), E.-F. K. C. b S. el-. (t.y.). *El-Bedrî's-sâfir* (Fatih). Süleymaniye Ktp.
- Yardım, A. (1993). Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadis). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 529-532). TDV Yayınları.
- Yavuz, M. (1991). *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yavuz, M. (2011). IX. (XV) Asırda Arap Gramerine Dair Eser Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri. *Şarkiyat Mecmuası*, 16, 117-136.
- Yazıcı, H. (2003). *Hasan Paşa, Hayatı, Eserleri ve al-İftitâh fî Şarh al-Mişbâh'ı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.